

Biocentrizmus versus antropocentrizmus

Hľadanie riešenia ekologického problému je od počiatku späté s vlnou kritiky antropocentrizmu, najskôr len jeho určitého typu, presnejšie kresťanského antropocentrizmu (White, 1967), neskôr antropocentrizmu ako prístupu ku skutočnosti a v jeho rámci vytvorených a platných hodnotových kritérií, teda východísk a princípov ľudského konania. Analýza antropocentrizmu z týchto hľadísk vyžaduje dôsledné filozofické, ako sa neskôr ukázalo ontologické, metodologické, axiologické, etické a gnozeologické, potom aj historické, sociologické, psychologické a politologické skúmanie. Hodnotiť hodnotové kritériá znamená posudzovať ich z hľadiska funkčnosti v zmenených podmienkach, v situácii, keď je ohrozená existencia človeka, ktorý ich vytvoril a predpokladá sa, že by ich mal rešpektovať aj z toho dôvodu, že sú zvyčajne súčasťou platných etických a právnych noriem. Predstava, že neobstoja alebo sú nefunkčné práve z dôvodu, pre ktorý boli vytvorené ako regulatívny správania sa predstaviteľov spoločnosti voči „vonkajšiemu“ svetu i sebe navzájom je, mierne povedané, šokujúca. Takto totiž zapôsobila práve v spomínanom období. Vlna kritiky sa ale sústredila na utilitarizmus, štádium, v ktorom sa antropocentrizmus uzavrel sám do seba, čo znamenalo, že prestal vnímať a akceptovať iné hodnoty než spoločenské a hodnota sa prisudzovala tým objektom, ktoré vstupovali do záujmového rámca človeka. Len ony sa zhodnocovali a jestvoval pre ne hodnotový ekvivalent. Historická analýza potvrdila, že v novoveku prebehol proces postupného vytvárania sa prírodných prvkov z hodnotových kritérií. Otáznou sa stala možnosť vracania hodnôt do prírody v rámci antropocentrizmu. Väčšina bádateľov predpokladá, že utilitarizmus, a teda predovšetkým toľko kritizovaný panský vzťah človeka k prírode, môže byť prechodnou vývinovou fázou, od ktorej možno upustiť a začať budovať „partnerský“ vzťah človeka k prírode práve cestou navracania hodnôt do prírody, dodávam, aj zhodnocovania prírodných vzťahov a procesov. Predstavy o priebehu tohto procesu, presnejšie jeho akceptovateľnosti spoločnosťou s výrazne antropocentrickými kritériami, sú však problematickejšie než ich náčrt a možno ich uskutočniť len za podmienky celospoločenskej nápravy ľudských srdiec a charakterov. S tým totiž počítajú tí, ktorí hlásajú lásku a úctu k prírode. Takýto „apel“ na „ľudskosť“ človeka musí mať „živnú pôdu“, t. j. úctu a lásku k prírode - v určitej nevyšpecifikovanej rovine ju pokladá za objektívny fakt, s ktorým sa dá pracovať. Istá úloha v tomto procese sa pripisuje vzorom hodným nasledovania, ako sú

napríklad sv. František z Assisi, Albert Schweitzer, ale aj Konrad Lorenz a ďalší. Tento proces možno označiť ako postupné zmierňovanie antropocentrizmu, úsilie o elimináciu jeho utilitaristických črt.

O zmierňovaní sa dá hovoriť len s rezervou. Antropocentrické kritériá totiž zostávajú v platnosti, jestvujú len pokusy zakomponovať ich do širších väzieb a vzťahov, nielen spoločenských, ale aj prírodných. V rámci nich človek zostáva naďalej najvyšším a jediným hodnotovým kritériom. Tak, ako sa predtým poukazovalo na to, že je predovšetkým spoločenskou bytosťou (o jej biologickom rozmere sa neuvažovalo v iných než medicínskych súvislostiach), teraz sa objavili tendencie „zrovnoprávniť“ obidve stránky. Objavila sa potreba včleniť spoločnosť i individuum do prírody. Rozdiel je v tom, že za významné sa začali pokladať, okrem organizmov a vecí, aj väzby a vzťahy medzi nimi ako jednotlivcami, ako aj vzťahy medzi celkami, systémami, napríklad v ekosystémoch alebo medzi nimi. Preto nielen ochrana jednotlivých organizmov či biologických druhov, ale aj celistvých systémov našla svoje miesto v legislatíve (Ústava SR, 1992). Samozrejme, že to dáva antropocentrizmu určité perspektívy. Možnosť modifikácie niektorých hodnotových štruktúr a ich zavádzanie do praxe je jednou z výhod, ktoré spoločnosť s antropocentrickými kritériami úspešne využíva. Veď aká by to bola spoločnosť, ktorá by svojich príslušníkov pokladala za menej hodnotných než to, čo ju obklopuje, alebo je do nej včlenené? To je otázka, ktorú obhajcovia antropocentrizmu kladú svojim odporcom a priznajú, že právom.

V rámci antropocentrizmu sa problematcky vymedzuje zodpovednosť jednotlivca. Treba ju vytvárať. Za ničenie prírody a životného prostredia je zodpovedná civilizácia, technosféra či kultúra, nie konkrétni ľudia, skupiny ľudí alebo spoločenstvá. Problém sa posúva do systémovej roviny a rieši sa ako „konflikt prirodzeného a relatívne svojbytného systému - biosféry so svojim umelým a značne nesvojbytným systémom - ľudskou kultúrou“ (Šmajš, 1992). Ak by sa ľudská kultúra dostala do pozície nekompatibilného subsystému s pozemskou prírodou, alebo by sa stále viac potvrdzovala známa téza, že svet je chorý, má rakovinu a tou rakovinou je človek, potom je otázne, či sa vôbec vyplatí vytvárať nové hodnotové kritériá, keďže druh *Homo sapiens* a s ním spoločnosť ako celok, sú odsúdené na zánik. Ak sa do týchto tiež primiešajú predstavy o eliminačných procesoch, ktorými sa príroda bráni voči človeku, t. j., že ho odsudzujú na

zánik nie spoločenské, ale prírodné procesy, potom je obraz kassandrovskej vízie dokonalejší, získava eschatologický rozmer a má podobu posledného súdu ako trestu za hriechy voči prírode.

Antropocentrizmus však palbe kritiky odoláva a je veľmi pravdepodobné, že ako systém platných hodnotových kritérií bude fungovať aj v najbližších desaťročiach. V centre pozornosti kritiky totiž nie je centricita antropocentrizmu, ale jeho „antropologizmus“, aj to len jeho jedna časť. Mám na mysli koncepcie, ktoré posúvajú riešenie ekologického problému do roviny krízy ľudskosti (Norton, 1986) alebo dokonca krízy humanity (Kohák, 1992; Krchnák, 1992). Súhlasím, že „*antropocentrizmus ako filozofická reflexia ľudského bytia vyjadruje jeho sebauvedomenie, čo je predpokladom vnútornej noetickej obrody a sebaapremeny človeka, jeho myslenia a konania, jeho systému hodnôt v prospech filozofie udržania života v tom najširšom slova zmysle*“ (Palovičová, 1993).

Potom však treba environmentálny problém riešiť zo zreteľa - šanca pre človeka je šancou pre ostatné biologické druhy. Humanizácia spoločnosti sa pokladá za cestu k riešeniu a ohľaduplnosti tak vo vnútri spoločnosti, ako aj navonok. Zjednodušene povedané, ak sa ľudia budú správať voči sebe humánne, ľudsky, morálne a ohľaduplne, potom je azda možnosť prežitia človeka ako biologického druhu a to dáva šancu aj iným druhom. Okrem toho, že tieto koncepcie závisia od presného špecifikovania a objasnenia pojmov ľudskosť a humánnosť, ich nevýhodou je obmedzená pôsobnosť, zvyčajne na euroamerický región. Normatívne predstavy o humanite fungujú totiž len v jeho rámci. (Antropocentrizmus a jeho hodnotový systém, teda aj toľko kritizovaný panský vzťah človeka v prírode v takej forme, v akej ho poznáme my, nie je charakteristický pre čínsku a ani pre indickú kultúrnu tradíciu, presnejšie, v spomínaných kultúrach absentoval do obdobia styku s európskou kultúrou.) V spomínaných koncepciách, označujúcich krízu humanity za hlavnú príčinu environmentálneho problému, absentujú predstavy o humánnom správaní sa človeka voči prírode. Opierajú sa len o všeobecné tendencie, odporúčajú významnými svetovými organizáciami (napríklad OSN) k ekologizácii ľudských snažení. Preto sa domnievam, možno neprávom, že tieto tendencie nenapĺňajú to, čo je ich primárnou úlohou, totiž udržanie života v najširšom slova zmysle.

Ak uvažujem o alternatívnych koncepciách, ktoré vznikli ako protiváha antropocentrizmu v snahe zrieknuť sa centricity človeka v novovznikajúcom hodnotovom systéme formujúcom sa v rámci etiky životného prostredia, mám na mysli najmä biocentrizmus a fyziocentrizmus, vidím tie isté problémy, len z opačného zorného uhla. Fyziocentrizmus bez zábran hovorí o "právach" prírody (Nash, 1989). Tento termín, vytrhnutý z právneho poriadku, podľa ľudských kritérií, vnáša sa do prírodných i spoločenských systémov umelo.

Biocentrizmus načrtáva zodpovednosť jednotlivca a problematizuje zodpovednosť spoločnosti. Zodpoved-

ný je predovšetkým jedinec. Predpokladá sa však, že je presvedčený alebo presvedčiteľný o potrebe správať sa zodpovedne voči prostrediu, chce sa tak správať a môže sa tak správať. Podmienkou je určitá úroveň environmentálneho uvedomenia obyvateľstva, fungovanie regulatívov spoločenských aktivít, ako aj existencia možností presadiť tento typ správania sa politickými prostriedkami. Predpokladom je teda legislatíva i výchovný systém určitého typu. Takéto požiadavky zatiaľ spĺňa len niekoľko európskych štátov.

Antropocentrizmus stavia na vrchol hodnotového rebríčka človeka, biocentrizmus biotické spoločenstvo. Má to byť rovnovážne a harmonické spoločenstvo medzi ľuďmi, ostatnými živočíchmi, rastlinami a pôdou, organickými i neorganickými prírodnými komponentmi (Leopold, 1991). Vzhľadom na to, že môže byť rozvrátené úpadkom ktoréhokoľvek z nich, treba reflektovať nielen jeho organickosť, ale aj celistvosť, harmóniu, vzájomnú podmienenosť a podmienky stability. Všetky živé bytosti majú mať v zásade rovnaké právo žiť a rozvíjať sa podľa svojho určenia, majú mať rovnaký hodnotový status. Človek sa má a musí sebarealizovať v procese identifikácie so záujmami iných bytostí, rovnako ľudí, ako aj zvierat, rastlín, hôr, lesov, riek, biotických spoločenstiev a má byť (predpokladá sa, že je) schopný prijímať tieto záujmy ako svoje vlastné (Naess, 1973).

Nevyhnutosť vnímať a reflektovať podmienky fungovania ekosystémov je podmienkou prežitia ľudstva. Možnosť akceptovania iného než antropocentrického hodnotového systému spoločnosťou orientovanou antropocentricky sa mi však zdá byť iluzórna, najmä preto, že dosiaľ jediný alternatívny hodnotový systém, mám na mysli biocentrický, nelenže nemá normatívnu podobu, ale je otáznе, či ju vôbec môže nadobudnúť. Zmena polarizácie vzájomného vzťahu človek-príroda nie je teda riešením problému, len jeho osvetlením z iného pohľadu. Premietnutie tohto prepolarizovania do axiologickej roviny možno považovať za problematické. Názorové strety vedú v konečnom dôsledku k zahmlievaniu problémov, od diskutujúcich sa požaduje voľba alternatív, uvažovanie o tom, čo je lepšie, funkčnejšie, perspektívnejšie, čo potrebnejšie, presnejšie, prebieha diskusia v rámci dvoch krajností, z ktorých ani jedna nie je schopná zásadným spôsobom prispieť k riešeniu problému, aj keď to neplatí o problémoch čiastkových. Biocentrizmus ani antropocentrizmus si dosiaľ neporadili s otázkou miery zodpovednosti spoločnosti a individua. Biocentrizmus pracuje so zodpovednosťou človeka a spoločenské determinanty berie do úvahy len ako okrajové, čo potom vedie k odpolitizovaniu (nie však k odideologizovaniu) problematiky, strate kontaktu s predstaviteľmi štátnej a politickej moci. Jeho prívržencov považujú za rojkov, bláznov či dokonca fanatikov, ktorí s väčšou či menšou mierou agresivity presadzujú svoje názory a predstavy.

Antropocentrizmus, ako som už naznačila, problematicky reflektuje zodpovednosť individua, čo človeku, priznajme, poskytuje právo aj možnosti správať sa nezodpovedne voči všetkému, čo neobsahujú etické a právne normy, čo je

za rámcom spoločenských vzťahov alebo to spoločnosť toleruje, resp. v určitom vývinovom štádiu pokladá dokonca za spoločensky prospešné z ideologických, ekonomických alebo iných dôvodov. Aj v rámci takejto spoločnosti môže prebiehať proces zhodnocovania aj toho, čo nepatrí do oblasti záujmov človeka a domnievam sa, že tento proces už prebieha. Jeho odrazom je miera environmentálneho uvedomenia obyvateľstva.

Napriek naznačeným výhradám voči biocentrizmu, je, spolu so všetkými alternatívnymi koncepciami, zrkadlom antropocentrizmu, pohľadom z iného zorného uhla, ktorý osvetľuje vžitú hodnotu a zaužívané spôsoby správania sa, podmieňuje zamýšľanie sa nad ich funkčnosťou v zmenených podmienkach, prispieva k ich prehodnocovaniu, a tým k postupnému zmierňovaniu utilitarizmu a s ním panského vzťahu človeka k prírode. V rámci krajností - biocentrizmus či antropocentrizmus - riešenie pravdepodobne nejstúje.

Zodpovednosť individua nevedie k zodpovednosti spoločnosti a naopak. Miera zodpovednosti musí byť vyvážená. O to by sa predovšetkým mali usilovať všetci, čo si uvedo-

mujú nielen potrebu riešiť, ale aj vyriešiť environmentálny problém.

Literatúra

- Kohák, E., 1992: Za aghatocentrickou ekológiu. In *Vesmír* 1992, 2, p. 92.
- Krchnák, P., 1992: Biocentrizmus ako humanizmus. In *Diskusie o ekofilozofii*, Bratislava, p. 85-88.
- Leopold, A., 1991: Etika země. In *Filosofický časopis* 1991, 6, p. 1010 - 1026.
- Naess, A., 1973: Shallow and Deep. Long Range Ecology Movement. *Inquiry*, no.1.
- Nash, R. F., 1989: *The Rights of Nature*. Madison University of Wisconsin Press.
- Norton, G. B., 1986: Conservation and Preservation. *Conceptual Rehabilitation*. In *Environmental Ethics*, 3.
- Palovičová, Z., 1993: K niektorým filozofickým problémom súčasných koncepcií prírody. In *Filozofia*, 8, p. 485.
- Šmajš, J., 1992: Ontologický aspekt ekologickej krízy. In *Diskusie o ekofilozofii*. Bratislava, p. 31-45.
- Ústava Slovenskej republiky, 1992: 6. oddiel. Právo na ochranu životného prostredia a kultúrneho dedičstva.
- White, J., 1967: The Historical Roots of Our Ecological Crisis. In *Science*, 10, p. 1205-1206.

II. Sato (Japonsko): Zajtra je už príliš neskoro, 1989. Cena SZOPK na výstave Ekoplágát 90.

